

ПРОБЛЕМА ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЩОДО УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ОКРЕМІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ

ГУЗЕЛА Михайло Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2254-6990>

343.13 (477)

DOI 10.32782/EP.2022.4.20

В статті в контексті дослідження окремих кримінологічних, а також деяких правових аспектів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження зроблена спроба концептуалізації інституту попередження кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального процесу в Україні. Зазначено, що реалізовувана в Україні реформа кримінального та кримінального процесуального законодавства покликана забезпечити надійну основу для забезпечення охорони учасників кримінального провадження від суспільно-небезпечних посягань, забезпечити реальну законодавчу регламентацію реалізації їхніх прав та законних інтересів в умовах функціонування правової держави соціального типу.

Констатовано, що на сьогоднішній день в Україні на законодавчому рівні певною мірою регламентовано деякі, насамперед, правові та процесуальні засоби запобігання вчиненню кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження, однак дещо недосконалою залишається як сама система забезпечення безпеки учасників кримінального провадження (зокрема, кримінологічного та кримінально-правового), так і механізм реалізації в кримінальному процесі зазначених засобів. У зв'язку з цим наголошено на необхідності впровадження в

практику попередження кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження відомих надбань міжнародного досвіду із зазначеної проблематики.

Ключові слова: учасники кримінального провадження, кримінальні правопорушення, попередження кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

Україна переживає сьогодні надзвичайно складні часи. Позитивне і поступове реформування судової та правоохоронної систем дещо загальмувалось новими викликами, пов'язаними з російською агресією та оголошенням воєнного стану. Це істотно звузило можливості реалізації охорони та захисту прав людини й громадянина в Україні, знизило ефективність діяльності кримінально-правових механізмів реалізації забезпечення безпеки громадян, зокрема, тих, котрі залучаються до сфери кримінального провадження або ж котрі ведуть кримінальне провадження. Варто визнати, що в таких умовах робота правоохоронних органів, які залишаються ще не повністю реформованими, незважаючи на їх численність і багатоступеневу систему, часто є малоефективною в системі забезпечення такої безпеки [8, с. 78], оскільки переважна більшість правоохоронних підрозділів за-

діяна на більш важливих ділянках роботи в період воєнного стану. Не останню роль тут відіграє і недосконалість чинного законодавства, яке повинно б регламентувати механізм забезпечення безпеки, насамперед, в системі кримінального судочинства. Більше того рівень і характер злочинності свідчать про криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності в умовах воєнного стану, а приклади діяльності низки деяких органів правоохоронної системи породжують, м'яко кажучи, певну недовіру з боку громадянського суспільства. Така ситуація не може негативно не позначитися на рівні охорони та захисту в державі прав та свобод особи, зокрема, котра залучена до сфери кримінального провадження. Дійсно, неналежа забезпеченість безпеки учасників кримінального провадження від можливих суспільно-небезпечних посягань негативно позначиться на всій системі функціонування кримінального судочинства.

Необхідність дослідження низки проблем запобігання кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінального провадження впливає з реалізовуваної в Україні реформи національного кримінального та кримінального процесуального законодавства, котра покликана забезпечити надійну правову основу для забезпечення охорони та захисту учасників, які залучаються до сфери кримінального процесу, від суспільно-небезпечних посягань.

Слід зазначити, що проблему охорони та захисту учасників, які залучаються до сфери кримінального процесу, в кримінологічному чи в кримінально-правовому вимірі більшою чи меншою мірою піддавали своїм дослідженням у різні часи О. Бандурка, С. Білоцерківський, М. Валєєв, О. Закалюк, В. Звірбуль, С. Іванов, Н. Кузнецова, О. Литвинов, С. Лихова, А. Чередник та багато інших вітчизняних вчених в галузі кримінального права та кримінології.

З врахуванням вже вироблених зарубіжних та міжнародних стандартів наукове дослідження проблеми охорони учасників, які залучаються до сфери кримінального процесу, а також розроблення концептуальних положень щодо охорони та захисту їхніх прав в якості складової загальнонау-

кової концепції охорони та захисту прав людини й громадянина є надзвичайно важливим як в методологічному плані, так і в плані кримінологічного та кримінально-правового вирішення не в повній мірі врегульованих загальних теоретико-прикладних проблем попередження кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження. Багато питань із зазначеної проблематики є недостатньо розробленими, а тому вони потребують детального переосмислення саме сьогодні в контексті реформ системи судочинства та правоохоронної системи, а також істотних змін до кримінального та кримінального процесуального законодавства, які вносяться до законодавства України в умовах воєнного стану.

За більш ніж 30-річний період незалежності України можна констатувати певне позитивне поступове удосконалення інституту відповідальності за суспільно-небезпечні посягання на права учасників кримінального судочинства. Якщо взяти за приклад діяльність судової влади, то, зокрема, така тенденція торкнулась саме відповідальності суддів за вчинення кримінальних правопорушень в сфері своєї професійної діяльності, зокрема, щодо інших учасників кримінального провадження. І така діяльність суддів здебільшого містить корупційну складову. На сьогоднішній день низка законодавчих та інших актів, зокрема, чинний Кримінальний кодекс України [1], а також Закони України «Про судоустрій і статус суддів» [2], «Про Вищу раду правосуддя» [3], Кодекс суддівської етики [5] так чи інакше регламентують можливість кримінальної відповідальності суддів за посягання в сфері правосуддя. Говорячи про сутність такого роду діянь суддів, слід наголосити, що на загал суддя, відправляючи судочинство від імені правової держави, тим самим повинен «сповідувати право». Однак, вчиняючи кримінальне правопорушення проти правосуддя, суддя тим самим свідомо «спотворює право», що в кримінальному судочинстві неодмінно призводить до порушення прав інших учасників кримінального провадження.

На основі аналізу окремих норм чинного Кримінального кодексу України, можна констатувати, що він не позбавлений певних недоліків. Зокрема, хоч і позитивним є закріплення в КК України в окремому розділі кримінальних правопорушень проти правосуддя, проте, слід констатувати, що деякі з норм зазначеного розділу є м'яко кажучи недіючими на практиці, оскільки в ньому чітко законодавець такі не передбачив всіх заходів забезпечення безпеки, передбачених законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» які б виключали навіть можливість будь яких суспільно-небезпечних посягань на права учасника кримінального провадження. Більше того кримінальне законодавство не містить чіткого переліку заходів безпеки щодо учасників кримінального судочинства, оскільки наголошує тільки на забороні розголошення відомостей про таких осіб, а також на можливості закритого кримінального провадження[1].

Водночас, Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» чітко регламентує заходи безпеки для учасників кримінального провадження, зокрема: – особисту охорону; – охорону житла й майна через обладнання їх засобами протипожежної та охоронної сигналізації; – зміну номерів квартирних телефонів і державних номерних знаків транспортних засобів; – видачу спеціальних засобів індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку; – використання технічних засобів контролю й прослуховування телефонних та інших переговорів; – візуальне спостереження в разі наявності небезпеки для життя та здоров'я осіб, узятих під захист; – візуальне спостереження в разі наявності загрози вчинення насильства або інших протиправних дій щодо осіб, узятих під захист; – заміну документів та зміну зовнішності; – зміну місця роботи або навчання; – переселення в інше місце проживання; – поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; – забезпечення конфіденційності відомостей про особу; – закритий судовий розгляд

[4]. Більше того, ч. 2 ст. 7 Закону закріплює можливість застосування інших заходів безпеки з урахуванням характеру й ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, узятих під захист, що означає, що перелік закріплених в законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» заходів є невичерпним.

Ми поділяємо позицію, що питання практичного використання забезпечення конфіденційності відомостей про особу як заходу забезпечення безпеки залишається досить дискусійним у сучасній правовій доктрині, оскільки він досить рідко застосовується слідчими (приблизно в 13,5% випадках)[10,с.239]. Однак, при цьому ціла низка вчених взагалі вважає, що забезпечення конфіденційності відомостей про особу певною мірою порушує як деякі принципи кримінального процесу, так і право обвинуваченого на захист, а тому вносять пропозиції щодо виключення статей, які регламентують способи забезпечення конфіденційності відомостей про особу, із чинного законодавства [7, с. 91]. Вважаємо позитивним той факт, що запропоновані «революційні» пропозиції все ж не були враховані законодавцем, оскільки, незважаючи на нечасте застосування уповноваженими органами зазначеного заходу забезпечення безпеки, його закріплення в законодавстві є аж ніяк не зайвим, оскільки реалізується через: - обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки, протоколах слідчих (розшукових) дій і судових засідань способом заміни прізвища, імені, по батькові в цих документах псевдонімами за постановою слідчого, прокурора або за ухвалою суду про зміну анкетних даних; - проведення впізнання особи поза візуальним спостереженням того, кого впізнають; - невключення до списку осіб, які підлягають виклику в судові засідання, дійсних анкетних даних про особу, взяту під захист; виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки; - накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, взяту під захист, адресними бюро, органами

державної міграційної служби, сервісними центрами МВС України, довідковими службами операторів зв'язку тощо. В продовження зазначеної проблематики, вважаємо неоціненним для України, особливо зараз – в період дії воєнного стану, досвід зарубіжних (зокрема, європейських) країн у зазначеній сфері, зокрема й щодо впровадження програм захисту свідків та інших учасників кримінального процесу, що стали б дієвим засобом підвищення ефективності протидії злочинності щодо учасників кримінального процесу, надавали б слідчим органам розширені повноваження зі створення спеціальних умов для забезпечення безпеки осіб (зокрема, охорони життя і здоров'я цих осіб та членів їхніх родин), які є учасниками кримінального провадження та конфіденційно співпрацюють з слідством в сфері розкриття кримінальних правопорушень. З метою вдосконалення вітчизняного законодавства в сфері забезпечення безпеки учасників кримінального процесу задля впровадження й реалізації вищезазначеної програми в Україні поділяємо також позицію про необхідність врахування також досвіду США, Великобританії, Німеччини, Італії, Канади та багатьох інших держав щодо застосування окремих заходів забезпечення такого роду безпеки: – блокування передачі даних, які зберігаються в інформаційній базі та стосуються таких осіб; – тимчасового надання документів, що посвідчують особу, на основі змінених анкетних даних; – ефективного забезпечення зберігання анкетних даних особи, яка підлягає захисту від можливого простежування з боку злочинців; – створення підрозділів із захисту учасників кримінального провадження на місцевому рівні; – забезпечення особам, узятим під захист, можливості реалізації своїх громадянських прав; – організації можливих контактів тільки через підрозділ із захисту свідків; – захисту свідка в процесі судового розгляду; – захисту свідка, який перебуває в місцях позбавлення чи обмеження волі; – криміналізації несанкціонованого розголошення заходів захисту свідка [6, с. 317]. Як бачимо назріла необхідність до-

повнення чинного законодавства цілою системою актуальних новел.

Виходячи з низки кримінологічних проблем попередження кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження слід підтримати позицію, що ефективність кримінологічних аспектів охорони учасників кримінального судочинства залежить, зокрема, від доктринальної розробленості цієї сфери суспільних відносин, а також системної цілісності та взаємозгодженості законодавства в забезпеченні безпеки осіб, які підлягають державному захисту [10, с.240]. Окрім цього, надзвичайно важливим є визначення як стратегічних, так і окремих тактичних напрямів та оптимальних механізмів діяльності уповноважених державних органів, зокрема, органів Національної поліції, прокуратури, СБУ, НАБУ, ДБР тощо). Тому, саме попередження кримінальних правопорушень, скоєння яких є можливим щодо учасників кримінального провадження, які своєю чергою підлягають державному захисту, слід визначити як один з пріоритетних напрямків діяльності зазначених органів. При цьому, з врахуванням реалій сьогодення можна також виділити низку актуальних завдань, які стоять перед зазначеними органами на шляху удосконалення правового регулювання попередження злочинів проти учасників кримінального провадження, проте їх дослідження дещо виходить за межі нашої проблематики.

Не зайвим буде також наголосити, що й закріплена в КК України система кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального судочинства має свої особливості, які необхідно враховувати під час розробки рекомендацій щодо попередження такого роду кримінальних правопорушень. Зокрема, слід висловити згоду з науковою позицією щодо специфіки попередження кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження [10, с. 241]. Такі рекомендації щодо попередження можливих кримінальних правопорушень щодо суб'єктів кримінальних проваджень повинні охоплювати низку особливостей, зокрема, пов'язаних з запровадженням у нашій державі Зокрема,

існуючі на сьогодні концепції й підходи вітчизняних авторів дають змогу говорити про те, що на сучасному етапі розвитку науки відбувається процес формування цілком нового напрямку теорії попередження кримінальних правопорушень – попередження кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального судочинства[10, с.242], який вимагає вироблення якісно нової концептуалізації, зокрема з врахуванням сучасних реалій, в яких опинилась Україна. Формування концепції їх державного захисту учасників процесу повинно акцентуватися на розробці й реалізації не тільки правових, а й організаційно-тактичних аспектів її здійснення під час воєнного стану, що дасть змогу в максимально можливому обсязі реалізувати передбачені чинним законодавством заходи безпеки та забезпечити реальне попередження будь яких можливостей вчинення кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження.

І наостанок вважаємо за необхідне зазначити, що з метою вироблення дієвої концепції попередження кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального судочинства здійснення державою охорони та захисту прав цих учасників є найбільш оптимальні організаційно-правовим інститутом, оскільки в ньому поєднуються як процесуальні, так і т.зв. позапроцесуальні форми взаємодії, для яких характерними повинні бути: тимчасовий характер, попереджувальна спрямованість, обумовленість процесуального статусу особи (учасника кримінального провадження) або ж її службового становища, конфіденційність. Окрім цього, організована злочинність, корупція, нові форми та методи протидії здійсненню досудового та судового провадження є тими визначальними факторами, які в сучасних нелегких умовах мають значущий (а можливо й визначальний) вплив на проведення кримінологічного аналізу та оцінки стану злочинності проти учасників кримінального провадження. Без детального аналізу зазначених факторів не видається можливим вироблення дієвих засобів попередження кримінальних правопорушень проти учасників кримінального провадження, котрі

відповідали б реаліям сьогодення в сфері забезпечення їх безпеки. Крім того, ціла низка інших вчених до числа визначальних факторів, які багато в чому підсилюють попереджувальну спрямованість державного захисту, обгрунтовано відносять також якість кадрового складу підрозділів, котрі покликані реалізувати державний захист учасників кримінального провадження. Зокрема, якість кадрового потенціалу підрозділу включає, насамперед, професіоналізм, мотивацію, форми й методи діяльності його працівників, діяльність яких повністю відповідає існуючій правозастосовчій практиці[10, с.342]. Зазначені фактори формують підґрунтя для вироблення практичних рекомендацій, які стосуються організації попереджувальної діяльності у сфері охорони та забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, а й створює необхідні передумови для своєчасного обрання ними обгрунтованих та ефективних заходів безпеки щодо осіб, які підлягають захисту [9, с. 197].

При цьому, слушною також вважаємо висловлену наукову позицію[10,с.342], що основне призначення кримінологічного аналізу й оцінки стану злочинності проти учасників кримінального провадження виражається в:– аналітичному забезпеченні вирішення конкретних завдань попередження злочинів, скоєних щодо осіб, які підлягають захисту, шляхом проведення спеціальних профілактичних заходів; – визначенні найважливіших проблем оперативно-службової діяльності у сфері охорони й захисту учасників кримінального судочинства; – актуалізації завдань на пріоритетних напрямках оперативно-службової діяльності (виявленні, припиненні та попередженні дій, що становлять небезпеку для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні; встановленні носіїв загрози; забезпеченні безпеки осіб, які підлягають захисту, у ході проведення слідчих і судових дій) з позицій не лише загальносистемних інтересів органів внутрішніх справ, а й попередження злочинів аналізованого виду в країні та окремих регіонах; – розробці державної програми забезпечення безпеки потерпілих, свідків та інших учасників криміналь-

ного судочинства на певні періоди, особливо, що стосується періоду воєнного стану.

Висновки

Таким чином можемо констатувати, що реалізовувана в Україні реформа кримінального та кримінального процесуального законодавства покликана забезпечити надійну основу для попередження кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження від суспільно-небезпечних посягань, забезпечити реальну законодавчу регламентацію реалізації їхніх прав та законних інтересів в умовах функціонування правової держави соціального типу. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне зазначити, що на сьогоднішній день в Україні на законодавчому рівні певною мірою хоч і регламентовано деякі засоби охорони та захисту учасників кримінального провадження, однак певною мірою недосконалою залишається як сама система забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, зокрема, кримінологічного та кримінально-правового, так і механізм реалізації зазначених засобів. Тому не зайвим буде впровадження в практику попередження кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження відомих надбань міжнародного досвіду із зазначеної проблематики. Зокрема, слід висловити згоду з позицією [10; с.242], що з метою оптимізації організаційних основ запобігання вчиненню кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального процесу пріоритетними напрямками в цьому питанні є: розробка оптимального і ефективного механізму реалізації забезпечення безпеки осіб, які підлягають охороні й захисту від суспільно-небезпечних посягань в процесі кримінального провадження, широко використовуючи можливості взаємодії з правоохоронними органами, громадськими організаціями, органами державної влади й місцевого самоврядування; створення єдиного інформаційного простору і вдосконалення існуючих на сьогодні форм статистичного обліку, звичайно, з врахуванням законодавчих вимог щодо збереження режиму конфіденційності та захисту державної таємниці; розроб-

ка та впровадження на основі широкого впровадження цифрових та комп'ютерних технологій сучасних методик аналізу оцінки й прогнозу розвитку кримінологічної обстановки у сфері забезпечення безпеки осіб, які підлягають державному захисту, що відповідали б сучасним вимогам діяльності слідчих органів, зокрема, в умовах воєнного стану.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1#Text>
2. Про судоустрій і статус суддів : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
3. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
4. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р.- № 3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
5. Про затвердження Кодексу суддівської етики : Рішення XI З'їзду суддів України від 22 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS19826.html.
6. Гузела М. Деякі питання захисту свідків і потерпілих за законодавством України та зарубіжних держав / М. Гузела // Вісник Львівського університету: збірник наукових праць. Серія «Юридична». – 2006. – Вип. 42. – С. 315–323.
7. Краснікова Н. Процесуальні аспекти забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві / Н. Краснікова // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – Вип. 1. – С. 90–95.
8. Лихова С. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і грома-

дянина (розділ V Особливої частини КК України) : [монографія] / С. Лихова. – К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. – 573 с.

9. Серебрянський П. Порівняльно-аналітична характеристика правового регулювання застосування заходів безпеки до учасників кримінального процесу (зарубіжний досвід формування правової доктрини) / П. Серебрянський // Право і суспільство. – 2016. – № 3(1). – С. 193–198.

10. Чередник А. Ф. Охорона учасників кримінального судочинства: кримінологічні та кримінально-правові аспекти // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: науковий збірник. - Спец-випуск ДНУ імені Олесья Гончара. - Ч. 1., 2017. – С.238-243.

SUMMARY

In the article, in the context of the study of certain criminological, as well as legal aspects of the prevention of criminal offenses against participants in criminal proceedings, an attempt is made to conceptualize the institution of prevention of criminal offenses against participants in criminal proceedings in Ukraine. It is noted that the reform of criminal and criminal procedural legislation implemented in Ukraine is designed to provide a reliable basis for ensuring the protection of participants in criminal proceedings from socially dangerous encroachments, to ensure real legislative regulation of the realization of their rights and legitimate interests in the conditions of the functioning of a social-type legal state.

It was established that today in Ukraine at the legislative level some, first of all, procedural means of protection and protection of participants in criminal proceedings are regulated to a certain extent, but the system of ensuring the safety of participants in criminal proceedings (in particular, criminological and criminal-legal) remains somewhat imperfect. and the mechanism of implementation of the specified means of protection and protection in the criminal process. In this regard, it was emphasized the need to implement in the practice of prevention of criminal offenses against participants in criminal proceedings the well-known assets of international experience on the specified issue.

Keywords: participants in criminal proceedings, criminal offenses, prevention of criminal offenses.